

ЂОРЂЕ Н. ЂЕКИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТАМАН ЗА ИСТОРИЈУ

О УТИЦАЈУ ВИЗАНТИЈСКОГ НА СРПСКО ОБИЧАЈНО ПРАВО У IX ВЕКУ

САЖЕТАК. Српско право до X века је познавало освету и умир као начине решавања спорова, а од казни прогонство, ослепљивање као и смртну казну. Претпоставља се да је постојао и систем композиције. Како освета, умир, и систем композиције настају у предржавном периоду, а смртна казна има свој корен у крвној освети, што значи да су домаћег порекла. Остаје да се одговори на питање порекла прогонства и ослепљивања свргнутог владара, односно супарника око престола. Како је Византија извршила велики утицај покрштавањем и наметањем своје власти Србима, одговор је потражен и нађен у њеној традицији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: освета, умир, смртна казна, ослепљивање, прогонство, Србија.

¹ djekicdj@ptt.rs

Рад је примљен 15. децембра 2015, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. августа 2016.

Када се говори о времену у коме је дошло до утицаја византијског на српско право обично се наводи да се то десило с продором краља Милутина у Македонију, а да најизразитији утицаји карактеришу доба владавине цара Душана, у коме су преведени и добили законску снагу *Синџаима Маџије Власџара* и *Јусџиниџанов законик*. Међутим, сматрамо да је могуће доказати да је тај утицај почео знатно раније – још у IX веку, примањем хришћанства.

Подаци о српском праву у раном средњем веку су изузетно оскудни. Ипак, како Срби спадају у Словене, може се сматрати да је право које је забележено код јужних Словена морало постојати и код Срба у то време.

Најстарији податак који сведочи о праву код Словена на Балкану, доноси *Сџраџеџикон* Псеудо Маврикија, у коме се наводи да је крвна освета постојала код Словена крајем VI, или почетком VII века (Баришић и Томић, 1955, стр. 130–131).² У најновијој литератури се сматра да је овај обичај важио тада и код Срба (Марковић, 1999, стр. 326). Ово сведочанство готово дословно понавља византијски цар Лав VI у свом делу *Такџика*. Оба аутора сведоче да је путник био свећен од претходног домаћина који га је проследио другом домаћину, ако је путник код тог другог домаћина настрадао. Претходни домаћин је освету путника – странца сматрао светињом. Разлике ипак има јер је, како је Крекић приметио, текст Лава VI писан у прошлом времену (Крекић, 1955, стр. 260), што упућује да је цар забележио праксу карактеристичну за време пре настанка његовог дела. Ако се освета примењивала према госту, свакако да је била у употреби и у односима између Словена. Иначе, освета се сматра најстаријим обликом решавања спорова и среће се у предржавном периоду и код осталих народа. Напоменимо да је она подразумевала да се кривцу или члану његове уже породице нанесе штета иста или слична оној коју је он нанео другој страни. Обично се радило о лишењу живота или доношењу тешких телесних повреда (Тарановски, 1931, стр. 2–4).

Како је Босна била у у саставу Србије до краја X века, а крвна освета се у Босни одржала све до краја XV века, може се закључити да је и у Србији она морала бити на снази сигурно до краја X века (Чучковић, 1971, стр. 255–274; Ђекић, 2012, стр. 39–46).

² „Пријатни су према онима који им долазе као странци и пријатељски их проводе од места до места, кудгод затраже, тако да, ако се небрижљивошћу домаћина догоди да странац настрада, против њега (домаћина) покреће рат онај који му га је поверио, јер освету странца сматра светом”.

О праву код Срба сведочи и Константин VII Порфирогенит у свом делу *De administrando imperio* (*О управљању државом* – DAI) када наводи примере умира. Први пут кроз склапање кумства између дугарског цара Симеона и српског кнеза Петра Гојниковића, догађај који је хронолошки одређен између 897–913. године (Ферјанчић, 1959, стр. 53). Чињеница да најновија тумачења иду у прилог томе да је овом приликом склопљено побратимство, а не кумство (Живковић, 2006, стр. 36–38), у основи ништа не мења, јер се у оба случаја (кумство, побратимство) ради о умиру. Умир је, иначе, облик решавања спорова настао у покушају да се превазиђе освета и да се на један другачији начин реши спор (Павковић, 1977, стр. 627–638).

Фаза умира, у којој се склапају кумство³ и побратимство⁴ јавља се у тренутку када долази до постепеног раслојавања друштва (Павковић, 1977, стр. 632). Склопљено кумство (или побратимство) између српског и дугарског владара требало је да реши њихов спор, што указује да се кумство или побратимство у потпуности одржало као начин решавања спорова и до тог времена.

Имајући у виду сам начин на који се решава спор умиром, може се претпоставити да је он примењен у још једном случају. Наиме, у DAI се наводи да је Травунија за време владавине кнеза Властимира признала врховну власт Србије и да је притом поминути кнез удао своју кћи за Крајину, сина жупана Велоја. Како Травунија сигурно није добровољно дошла под власт Србије, може се претпоставити да је овом чину претходио неки вид сукоба, који би указао на то да је склапање овога брака такође имало карактер умира, којим је решен спор између, до тог момента, две државе (Живковић, 2006, стр. 15–19; Ферјанчић, 1959, стр. 62).

И пример побратимства с краја XI века, када се краљ Бодин побратимио с Рајмоном Тулским да би на тај начин смањео антагонизам између крстаха и Срба (Живковић, 2006, стр. 101–102), указује да се умир одржао кроз цео рани средњи век и да је био у пракси чест начин решавања спорова.

Порфирогенит је у DAI забележио и да је, након победе у рату око престола између кнеза Мутимира и његове браће Стројимира и Гојника, Мутимир поражену браћу послао у прогонство и предао Бугарима (Ферјанчић, 1959, стр. 52). Забележио је и да је

³ О кумству види и Михаљчић (1999, стр. 343–344) где је наведена и шира литература.

⁴ О побратимству види Павковић (1999, стр. 525–527) где је наведена и шира литература.

Петар Гојниковић Брана, који је дошао из Хрватске с намером да га свргне с власти, заробио и ослепио, а да је другог узурпатора престола Клонимира, који је дошао из Бугарске, убио. Могуће је да је и сам Петар Гојниковић, свог претходника Прибислава, након што га је свргао с власти, с браћом, протерао у Хрватску (Ферјанчић, 1959, стр. 53). Дакле, у сукобима око престола три казне су изречене: прогонство, ослепљивање и убиство. Иако су поједини наводи Константина VII Порфирогенита оспоравани, наведене податке до сада у литератури нико није оспоравао, па их стога прихватамо као неопозиво поуздане и тачне.

У преддржавном периоду настаје и систем композиције, који подразумева давање материјалне надокнаде оштећеној страни и притом понижење кривчеве стране (Тарановски, 1931, стр. 3–5). О његову постојању код Срба у раном средњем веку нема директних доказа. Како давање материјалне надокнаде вражде срећемо код убиства већ крајем XII, то сведочи посредно и о постојању система композиције (Ђекић, 2012, стр. 41).

Дакле, освета, умир, смртна казна, прогонство, ослепљивање и, вероватно, систем композиције су постојали код Срба до друге половине X века као начин решавања спорова, односно као казне. Како су освета, умир и систем композиције настали још у преддржавном периоду то значи да су домаћег порекла. Смртна казна своје корене има у крвној освети, па би, стога, и она била несумњиво српског порекла (Тарановски, 1931, стр. 53). Поставља се питање порекла казни – ослепљивања и прогонства чије порекло није могуће доказати у словенском или српском праву. Да би се дошло до одговора треба се вратити на почетак IX века, када је дошло до крупних промена на Балканској обали Јадрана. Најзначајнија, која је изазвала трајне последице, јесте обнављање византијске власти и оснивање теме Далмација између 817–821. године (Живковић, 2001, стр. 9–43).

Србија кнеза Властимира је, како смо већ навели, у то време успела да се прошири на Травунију, а кнез Властимир је свога зета учинио самодржавним, што се тумачи да га је учинио архонтом успостављајући династију у Травунији. У чињеници да је по први пут тада уведена титула архонта препознат је у литератури утицај хришћанске идеологије. То показује да је утицај Византије морао бити јак у то време у Србији а сама Србија постала је њен савезник најкасније половином 40-их година IX века.

Поставља се питање одакле је преузет образац који је примењен у односима између Србије и Травуније. Мало је вероватно

да је за кратко време хришћанска идеологија код Срба у Србији могла да изврши толико дубоки утицај да се он сам од себе развије. Вероватније је да је преузет као модел односа који је примењен у односима Византије и Србије. То би значило да је онда Србија већ тада признала врховну власт Византије. Разлике у том моделу и моделу примењеном између Србије и Травуније су у томе што Србија није ушла у састав Византије, док Травунија у састав Србије јесте, и што је том приликом однос Србије и Травуније решен и умиром (драком), а Србије и Византије није. Очигледно, примењени образац преузет из Византије није био довољан, него се морало придећи српском обичајном праву, умиру, као гаранту добрих односа између Травуније и Србије. То би, такође, ишло у прилог тврдњи да је споменути образац тада први пут примењен у односима Србије и других држава.

У прилог томе да је Србија већ тада признавала врховну власт Византије говори и давање хришћанских имена Стефану, најмлађем сину кнеза Мутимира, рођеном око 840, и Петру, сину Мутимировог брата Гојника, рођеном најкасније те исте године,⁵ као посредан доказ да су у том тренутку њихове породице морале бити хришћанске. То би значило да је владајући слој у Србији већ тада морао бити покрштен, што би опет померило покрштавање Срба у тридесете године IX века. Примање хришћанства у литератури се једнодушно доводи у везу са утицајем Византије, иако није само Византија имала утицај на покрштавање и на хришћанску терминологију код Срба. То би значило да је Србија морала да постане вазал Византије најкасније тридесетих година IX века.

Када је кнез Властимир умро није га наследио један син, него сва тројица, што је у литератури препознато као принцип секундогенитуре (Благојевић и Медаковић, 2000, стр. 49). Дакле, сматра се да је кнез Мутимир био врховни кнез, да су браћа била

⁵ Живковић је, анализирајући време када се Стефан родио, прво дошао до закључка да је рођен после 841, а пре 846. године (Живковић, 2002, стр. 391). Касније је свој закључак унеколико ревидирао. Прво је навео да су Стефан и Петар рођени нешто пре 850. године (Живковић, 2004, стр. 82) затим да Стефан није могао имати 853/854. године више од 14 година, из чега је извукао закључак да је рођен око 840. године, док је Петар најкасније могао бити рођен најкасније 840. године (Живковић, 2006, стр. 32). Ипак, већина историчара данас сматра да је покрштавање процес који је завршен у време владавине Василија I, дакле неколико деценија касније (Максимовић, 1996, стр. 155–174; Благојевић, Медаковић, 2000, стр. 50). Померање покрштавања Срба доводи и до померања датума када су Стефан, Петар и Михајло могли бити рођени.

њему потчињена али су имала право да утичу на спољну политику, што удеони кнезови нису могли.⁶ Поштовање принципа секундогенитуре, а не примогенитуре, указује на то да Византија још увек није успела да изврши дубљи утицај на политичку идеологију у Србији. Но, свој утицај Византија наставља да шири и за време кнеза Мутимира. Није сигурно да је тај утицај у потпуности престао ни када се Мутимир окренуо Бугарској, а против Византије, али је сигурно постао много мањи (Живковић, 2006, стр. 26; Острогорски, 1983, стр. 227–228, 231–232).

Долазак на власт Василија I, 867. године, означио је велику промену за народе и државе на западном Балкану. Тек што је постао цар, Василију I стигли су посланици из Дубровника који су га молили за помоћ. Наиме, Дубровник су у то време опседали Арабљани и ова опсада је трајала укупно петнаест месеци. Цар је послао помоћ под заповедништвом друнгарија царске флоте Никите Орифа, што је навело Арабљане да одустану од опсаде и да се повуку. Слање ове помоћи имало је далекосежне последице.

Прва и најважнија јесте то што су српске државе признале врховну власт Византије. Тако су од 868. године, сигурно у вазалном положају у односу на Византију. Већ следеће, 869. године, војници из Србије, Захумља, Травуније и Конавала узели су учешће у византијском походу на град Бари који су опсели Арабљани. Ово учешће у походу на град Бари сведочи да признавање врховне власти Византије није била формалност. Недостатак војске из Паганије сведочи о томе да Паганија тада још није признала византијску врховну власт (Живковић, 2004, стр. 79–80; Благојевић, Медаковић, 2000, стр. 49–51).

Српске државе су, признајући врховну власт Византије, признале супрематију византијског царства. Ако не пре, онда сигурно тада, упознале су се са идеологијом по којој је василевсова

⁶ Благојевић (Благојевић и Медаковић, 2000, стр. 49) и Ферјанчић (ВНН II (Ферјанчић), 52) се не изјашњавају недвосмислено да је Мутимир био врховни владар док Ђирковић (Ђирковић, 1981, стр. 149) и Максимовић (Максимовић, 1979, стр. 71–72) сматрају да јесте. Последњи који се овим питањем бавио, Живковић, сматра да је Мутимир „главни владар”. Стrojимир и Гојник као браћа су учесници у власти у унутрашњој политици док спољна политика припада кнезу Мутимиру као „главном владару”. Такође, у књизи *Порјуреши српских владара (IX–XII век)*, Мутимир је добио цело поглавље, које по њему носи име. То директно значи да га аутор сматра врховним владарем Србије (Живковић, 2006, стр. 21–29). Понашање браће када је требало склопити мир с Бугарском упућује да су они ипак имали право да утичу на спољну политику (Б. Бекић, 2011, 75–85).

власт од Бога дата и по којој је он владар чију су власт дужне и обавезне да признају, у начелу, све хришћанске земље. Након признања врховне власти Византије, настављена је и христијанизација Срба. Тек тада су, вероватно, покрштени Срби Неретљани (Живковић, 2004, стр. 73–84).

Признање врховне власти Византије довело је до легализације владарских родова код Срба. То је значило да се постојећи владари признају за наследне кнежеве што их је уздигло у односу на осталу властелу и осигурало њихов унутрашњи положај. Истовремено је то пратило легализацију српске власти у међународним оквирима. Српски владари нису могли да избегну да признају врховну власт Византије, али им је то помогло јер су добили међународно признање својих титула и својих династија. У Порфирогенитову *De ceremoniis aulae Byzantinae* (Ћиусу о церемонијама) сачуван је образац писама у виду наредби које су слали византијски цареви српским владарима. Сматра се да се до тада, код Срба, смењивао по питању наслеђа принцип примогенитуре и секундогенитуре, да би се од тада учврстио принцип примогенитуре (Живковић, 2006, стр. 29; Ферјанчић, 1959, стр. 78; Благојевић и Медаковић, 2000, стр. 26–27). Истина је да је принцип секундогенитуре код Срба, након покрштавања, нестао и он се више не појављује. Утицај принципа примогенитуре се види када Мутимира наслеђује син Прибислав/Првослав. То што након њега принцип примогенитуре није поштован, није ствар владарске идеологије већ мешање других држава у унутрашње прилике у Србији.

Археолошки налази су доказали да су Срби у претхришћанском периоду спаљивали мртве и правили громиле (Трифуновић, 1997, стр. 173–185). То је било неспојиво са хришћанством, које је то забрањивало. Тако су Срби морали и да промене начин сахрањивања.

Наведени подаци недвосмислено указују да је Србија трпела велики утицај Византије током IX века. Ипак, нама се чини да се са њима не исцрпљује списак утицаја које је она извршила на Србију.

Када желимо упоредити казне ослепљивања и прогонства владара са истим таквим изреченим у Византији морамо водити рачуна да су ово казне које су изрицане супарницима око престола, те је стога неопходно да нађемо примере у којима су ове казне изречене у истим таквим околностима. Остали случајеви када су

изрицане ове казне нису довољно валидни да би могли да тврди-мо да постоје њихови византијски узори.

Прва казна слања у прогонство среће се у случају цара Јустинијана II, када је њему 695. године, осим што је послат у прогонство, одсечен нос (Острогорски, 1983, стр. 152). Пример изрицања прогонства, као самосталне казне, налазимо у случају царице Ирине. Наиме, она је, након свргавања с престола 802. године, најпре послата у прогонство, на Принчевска острва, а потом на острво Лезбос (Острогорски, 1983, стр. 192).

Хронолошки ова казна је била удаљена од Мутимира нешто више од пола века и према томе могла је да му послужи као узор како да казни своју браћу, која су покушала да му узурпирају престо.

Казна ослепљивања је имала другачију историју. У Византији је казни ослепљивања претходила казна одсецања носа и изрицала се свргнутом владару, који се желео дисквалификовати за могућност повратка на власт. То је први пут учињено 641. године, када је на тај начин Ираклион дисквалификован за владара, а његовој је мајци Мартини одсечен језик (Острогорски, 1983, стр. 129). Одсецање носа се примењивало све до поновног доласка на власт поменутог Јустинијана II, 705. године, који је успео да се врати на престо, упркос недостатку који га је дисквалификовао за цара. Од тада се ова казна више није извршавала. Уместо ње, почела је да се изриче казна ослепљења. Тако је, на пример, ослепљен цезар Нићифор, 792. године, који је желео да свргне с престола Константина VI, док је његовим стричевима, помагачима, одсечен језик. Први свргнути владар који је ослепљен био је сам Константин VI, 797. године. Ове казне су, значи, морале бити познате Петру Гојниковићу када се одлучио на њихову примену.

Према томе, може се закључити да је Византија већ у другој половини IX века извршила снажан утицај и на српско право, о чему нам сведочи податак да су од четири сигурне и једне могуће казне које су забележене у изворима две биле преузете из Византије. У прилог томе да су наведене казне преузете, може се навести да су они узрпаторима престола или свргнутим владарима изрицали и друге телесне казне нпр. одсецање језика.

Мало је вероватно да је последица изрицања ових казни било резултат неког закона који је донет и преузет из Византије. Кажњавање супарника око престола никада није ствар примењивања позитивних законских прописа. То је ствар уверења и убеђења у то које казне треба применити. Чињеница да су Србима у Ср-

дији биле познате ове казне сведочи да су се Срби морали упознати и с византијском политичком и правном историјом претходних деценија, као и са начином на који су кажњавани супарници око престола. То опет сведочи о развоју образовања код Срба тога доба, барем у погледу упознавања Византије и прилика у њој. Свакако да утицај на српско право није постојао само у погледу извршених казни, али због оскудности историјских извора није могуће нешто о томе опширније навести.

Ако је овај утицај постојао у Србији која се налазила дубље у залеђу Балканског полуострва, онда је морао постојати и бити још јачи у Захумљу, које се налазило у непосредном суседству теме Далмација. Да је утицај Византије на Србе у Србији био снажан и јак сведочи и податак да освету, код Срба на овом простору, не срећемо у току владавине Немањића, а ни након њихових наследника.

Према томе, можемо да закључимо да се, прихватањем вазалног положаја према Византији, у свим српским државама десио коренит преображај читавог друштва, који се огледа и у, како смо показали, увођењу нових казни. Када Бугарска после свргавања Петра, буде желела да се војничком силом наметне Србији, она ће имати само војну силу на својој страни, сав остали утицај, политички, идеолошки, правни, верски долазиће из Византије. Стога је разумљиво зашто су се српски владари након доласка на власт почетком X века, окренули баш њој.

ИЗВОРИ

Баришић, Ф., Томић, Л. (1955). „Псеудо Маврикије”. У: Г. Острогорски (ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије. Том I* (стр. 127–264). Београд: Византолошки институт САНУ.

Крекић, Б. (1955). Лав VI. У: Г. Острогорски (ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије. Том I* (стр. 257–261). Београд: Византолошки институт САНУ.

Трифунковић, С. (1997). „Словенска насеља V–VIII века у Бачкој и Банату”. *Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. Том 1: Проблемы славянской археологии* (стр. 173–185). Москва.

ЛИТЕРАТУРА

Благојевић, М. и Медаковић Д. (2000); *Историја српске државности, књ. I*. Нови Сад: САНУ, Беседа - Друштво историчара јужнобачког и сремско-гокруга.

Бекић, Ђ. (2011). „Где се налазила територија којом је непосредно владао кнез Мутимир”. *Научна и духовна уштемљеност друштва и реформи X*

(Научни скуп Бањалучки новембарски сусрети 27 – 28. новембар 2009).
Бања Лука.

Бекић, Б. (2012). „Српско средњовековно право: од освете до резервата судских”. *Зборник Машице српске за друшћивене науке* 138 (1), стр. 39–46.

Живковић, Т. (2002). *Јужни Словени ѿод византијском влашћу (600–1025)*. Београд: Историјски институт.

Живковић, Т. (2006). *Порћређи српских владара (IX–XII век)*. Београд: Завод за ућбенике и наставна средства.

Живковић, Т. (2001). „Тактикон Успенског и тема Далмација”. *Историјски часопис* 48, стр. 9–43

Живковић, Т. (2004). *Црквена орјанизација у српским земљама (рани средњи век)*. Београд: Историјски институт; Службени гласник.

Максимовић, Љ. (1996). „Покрштавања Срба и Хрвата”. *Зборник радова Византиолошкој инстћијуи* 35, стр. 155–174.

Максимовић, Љ. (1979). „О времену похода дугарског кнеза Бориса на Србију”. *Зборник Филозофској факултћеша XIV–1 (1979)*, стр. 71–72.

Марковић, Б. (1999). „Крвна освета”. У: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (прир.), *Лексикон српској средњеј века (326)*. Београд: Knowledge.

Михаљчић, Р. (1999). „Кум, кумство”. У: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (прир.), *Лексикон српској средњеј века* (стр. 343–344). Београд: Knowledge.

Павковић, Н. (1999). „Побратимство”. У: С. Ђирковић, Р. Михаљчић (прир.), *Лексикон српској средњеј века* (стр. 526–527). Београд: Knowledge.

Павковић, Н. (1977). „Питање првобитног умира крвне освете”. *Balkanica VIII*, стр. 627–638

Тарановски, Т. (1931). *Историја српској ѿрава у Немањћкој држави II гео: историја кривичној ѿрава*. Београд: Геца Кон.

Ђирковић, С. (1981). „Образовање српске државе”. У: *Историја српској народа књ. I*. Београд.

Чучковић, В. (1971). Крвна освета у средњовековном босанском праву. *Годишњак Правној факултћеша у Сарајеву књ. XIX*, стр. 255–274.

ЂОРЂЕ Н. ЂЕКИЋ
UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

BYZANTINE INFLUENCE ON THE SERBIAN CUSTOMARY LAW
IN THE 9TH CENTURY

By the 10th century Serbian law recognised the following ways of dispute resolution: revenge and appeasement, and it may be indirectly proved that there was a system of compensation. As punishments, there was banishment into exile, blinding and a death sentence. Since revenge, appeasement and compensation system appear in the pre-state period, while the death penalty has its roots in the blood feud, that indicates they are all of local origin. A question remains about the origin of banishment and blinding a fallen ruler, that is, a rival to the throne. In the first half of the 9th century the Byzantine Empire managed to reinstate its power over the Adriatic Sea, to impose itself over the Serbian states, to Christianise them and to legalise ruling families in the Serbian lands. Suffice to say that in 869 the Serbian states fight wars on the Byzantine side. Origin of influences on the ways of the punishment we seek in Byzantium, or better still, in its legal practice. It has been found that Byzantium used to send their conquered rivals to the throne into exile, punishing them by blinding them, so we draw a conclusion that in the matter of punishment, i.e. in the customary law, it exercised its influence on Serbia.

KEY WORDS: revenge, appeasement, death sentence, blinding, banishment, Serbia.